

ОБЕКТИВНИЯТ ПРИЗНАК ОТ СЪСТАВА НА ОБИДАТА „НЕЩО УНИЗИТЕЛНО“ – ПОНЯТИЕ И СЪЩНОСТ

Владимир Попов*

THE OBJECTIVE FEATURE OF THE OFFENCE “SOMETHING HUMILIATING”: CONCEPT AND ESSENCE

Vladimir Popov

Abstract. The article gives a general description of the evaluative objective features of the offence; traces the views of the Bulgarian theoretical thought on the concept of “humiliating” for the period from the beginning of the XX century to the present day; complements them with the case law for the same period; distinguishes between “humiliating form”; and “humiliating content”; analyzes the different ways of realizing the humiliating content; considers the latter as a set of components manifested through an objective and subjective feature. Particular attention is paid to the invective and obscene vocabulary, considered in the criminal law aspect, as the most common manifestation of the humiliating attitude towards the addressee of the offence. Invective vocabulary (*invectiva oratio*, Latin): verbal aggression, humiliating vocabulary, abusive speech. Obscene vocabulary (*obscenus* /Latin/: undignified, lecherous, immoral).

Keywords: offence, humiliating content, invective vocabulary, obscene vocabulary.

Обективната страна на дадено престъпление представлява съвкупност от признаци, очертаващи общественоопасното

---

* **Владимир Попов**, съдия в Окръжен съд – Велико Търново; докторант по наказателно право в Юридически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Научни интереси: наказателно право; **e-mail:** vlstrahilov@abv.bg

засягане на защитено от закона благо. При обидата обективната страна се изразява в унижаване на честта и достойнството на другото в негово присъствие, без значение какъв е използваният способ. Разбира се, такъв имплицитно е налице и най-честото му проявление е в отречена от правилата на морала и общественото приличие форма. Унижението обаче не може да бъде елиминирано и в „прилична“ форма, макар че формата има епизодичен характер и е слабо използвана при реализацията на обективизираното съставомерно поведение, очертаващо състава на обидата.

Признаците на това престъпно деяние имат оценъчен характер. Те рамкират отрицателната оценка на личността на пострадалия, изразена в различни думи или действия. Засягането на неговите чест и достойнство се извършват по начин, неприемлив от гледна точка на установения в обществото морал. Оценъчният характер на обективните признаци обаче поражда дискуссионния въпрос: Дали те се определят единствено от правоприлагащия орган – съда – и не зависят от закона? Ако се приеме тази посока на разсъждения се надценява фразата „С оглед особеностите на конкретния случай“. Така промяната на социално-икономическите условия, създаването на нови политически формирования, бавното формиране на нов наднационален мироглед, съвкупно създават опасност обидата вместо общественоопасно деяние да се тълкува като удобна форма на „свобода на словото“, или като безнаказана или избирателна намеса в микросредата на потърпевшия. Такъв подход противоречи както на законността, така и на противоположността на извършеното. И това е така, защото изискванията на наказателноправната норма ще бъдат всеки път различно интерпретирани. Затова задачата на съда е да установи съотношението на деянието към общоприетите правила за поведение и морални норми. Това е особено важно, тъй като не всички думи и действия, засегнали обидения, обуславят обективна съставомерност. За наказателната норма има значение обективизираното поведение само тогава, когато положителната самооценка на пострадалия съвпада с положителната обществена оценка и те двете съвкупно се противопоставят на негативно – пренебрежителната, тоест унижителната персонализирана оцен-

ка на извършителя. При това тази унизителност задължително трябва да бъде обективна и лишена от релевантност на някакви лични взаимоотношения. И при добри лични отношения би било налице престъпно деяние, независимо дали пострадалият е подал частна тѣжба в съда.

Оценъчната категория на обективните признаци на обидата принципно позволява различното тълкуване в зависимост от позицията на възприемащия. Нейното съдържание включва изискванията на наказателния закон, правосъзнанието, особеностите на конкретния случай. Разбира се, приоритетът в случая е на първото от изброените. Оценъчният характер на обективните признаци на обидата не подлежи на точна индивидуализация и формализация. Затова, когато разглеждаме престъпното деяние, изразяващо се в „унижаване“ на честта и достойнството на първо място трябва да изведем законоустановените признаци, описващи унизителното деяние и неговият способ.

За да е налице обида трябва да са унизени честта и достойнството на друго лице. Самоунижението е несъставомерно. „Унижение“ съгласно Български тълковен речник (Български тълковен речник 1973: 1044) е действие на глагола унижа, имащ за съдържание – накрънявам, понижавам достойнството, представям като по-долен, излагам. Синоними на унижение съгласно Синонимен речник са оскърбление, обида, срам, огорчение (Синонимен речник 1994: 194). Отново в същия тълковен речник думата „унизителен“ има следното значение – който унижава, недостоен (Български тълковен речник 1973: 1044). А ние бихме добавили – срамен, позорен, компрометиращ, подронващ достойнството, излагащ, обиден. Тоест, етимологично, следва да се тълкува като накръняване на честта и достойнството, като отрицателно, негативно насочено действие към адресат за да бъдат засегнати негови чувства и емоции, значително уязвено самомнението му, силно принизен обществения му престиж, за да бъде отречена ценността му като притежател на общочовешки морални категории. Това засягане може да бъде извършено винаги и само чрез действие. За българското наказателно право унизителното бездействие е безразлично. Демонстративното

мълчание, неоказване на необходимото внимание и уважение, неизпълнение на изискуеми действия при ритуали и церемонии, пропускане извършването на общоприети действия, подчинени на някакви правила, е несъставомерно за реализирането на пресъпнатия състав на обидата.

Според проф. Н. Ников при обидата оскърбяването представлява „презрително съждение за другото, изказване мнение от докачителя с такова обхождане или с такива думи, които се смятат, според обществените понятия, за позорни“ (Ников 1900: 564–566). „Обхождането“ според автора трябва да бъде презрително. Презрителността обаче не може да бъде установена от закона, тъй като нейните обем и условия се видоизменят съобразно с положението на докачения и на докачителя, предвид на взаимните им отношения.

Според Фр. фон Лист унизителното отношение е „накърнението на честта във формата на неуважение, (сиреч, като израз на собственото съждение за недостойнството на другото) (Фон Лист 1939: 242). То се изразява в отричането на нравственото и социалното достойнство (с посочване или без посочване на определени засягащи честта факти), както и отричането на духовните и телесните качества и способности, необходими за упражняването на известна професия (обаче, не и критика на отделни действия); всяко друго поведение, което изразява неуважение, като, например, ругателни думи и обидни действия (Realinjurien), груби шеги, карикатури, усмивания, грубо неспазване на елементарните правила на приличието“.

Проф. Н. Долапчиев сочи, че „Унизителността е ценностно понятие, чието съдържание следва да се запълва с оглед на обществената среда, в която се намира деецът и пострадалият. Унижението, презрението и позорът са обратната страна на честта (Долапчиев 1943: 142). „Нещо унизително за достойнството или честта“ значи накърняваще субективната чест мнение. Отрицателното ценностно съждение за личността на другото може да има различни степени, като се започне от простото неуважение и се стигне до презрението. Простата липса на уважение не е унижение... Зад наказателната заплахата на закона стои, не запо-

вед за уважение, а забрана за изказване на неуважение, презрение към другите. С това се поставя въпросът за границата между оскърбителността и неучтивостта, безтактността, грубостта, невъзпитаността... Неучтивостта свършва и оскърбителността почва там, дето престава нарушението на една проста норма на вежливост и започва нарушаването на едно правно задължение за зачитане на честта на другото. Тази граница, обаче, може да се определи конкретно само с оглед на всеки отделен случай... Изказаното съждение за другото трябва да бъде обективно унизително. Не е достатъчно субективното отношение на дееца, или на засегнатия... Унизителното съждение трябва да бъде израз на личното мнение на дееца.“

В предходен политически период проф. Ив. Ненов пише, че чрез унизителността деецът изразява своето презрително отношение към засегнатия (Ненов 1956: 429–430). Авторът счита, че при преценка на обидната форма следва да се изхожда не просто от субективното възприятие на засегнатия, който може да е с някаква свърхчувствителност, а от обективен критерий: социалистическите разбирания за необходимото отношение към другите членове на обществото. Обидното отнасяне, продължава авторът, не е просто неучтивост, неспазване правилата на приличието, проява на недостатъчно възпитание. По своето съдържание то представлява изразяване на една отрицателна оценка на дееца, на едно отрицателно мнение за достойнството на засегнатия.

В същото историческо време Ив. Стоянов има сходно мнение (Стоянов 1961: 20–21). Според него унизяването на личното достойнство и чест на другото се изразява в такова отношение към засегнатия, което е оскърбително и противоречи на правилата на общежитието и морала за уважаване на личността на другото. Това е такова отношение, с което се дава отрицателна оценка за личността, по начин, недопустим от гледна точка на нравствеността. Преценката е обективна и не може да е субективна, защото не може да се преценява единствено от засегнатия дали характерът на поведението е с обидно съдържание.

Според П. Раймундов унизителното съдържание е в противоречие с изискванията за благоприличие и на добрите нрави

(Раймундов 2009: 35). Това съдържание е словесна информация под формата на мнение, оценка, становище, обръщение, съждение, сравнение, метафора, епитет. Тази информация не съдържа факти и обстоятелства от обективната действителност, а е субективно личностно виждане и оценка на извършителя за личността на обидения. Нейна обща характеристика е, че тя е личностна негативна и унижаваща оценка на дееца за адресата и се обективира, именно и само за да се засегне честта и достойнството на пострадалия.

Н. Манчев приема, че дали е налице обида се решава въз основа на обективен критерий, изхождайки от съдебната преценка за всеки конкретен случай (Манчев 1963: 374–397).

Съвременните теоретични трудове поставят нови интересни въпроси. Според проф. Б. Велчев липсват обективни критерии за обидата, която не е единствено отрицателно оценъчно съждение, изразено в неприлична форма (Велчев 2015: 90–105). Тя може да бъде изразена и с думи и действия, нямащи никаква отрицателна оценка за пострадалия. Авторът приема, че самооценката на всеки човек е индивидуална, както са индивидуални неговите чест и достойнство, което може да доведе до безразличие на един или засягане на друг от различни обидни думи или действия. Проф. Б. Велчев счита, че няма абсолютно обидни думи, но не изключва спецификата на традиционния мироглед и общественото съзнание при възприемането на последните като такива. Преценката дали е налице такова засягане следва да бъде извършена с оглед на контекста на взаимоотношенията между извършител и деец, и общуването в или извън определен социален кръг.

В редица свои решения за периода 1896–1939 г., като например Р-474-III н.о. – 1934 по н.д. № 1241/1932 г., Р-753-III н.о. – 1936 по н.д. № 284/1936 г., Р-164-III н.о. – 1936 по н.д. № 421/1935 г. (Голоубов 1939) и т.н. ВКС възприема обективен критерий за унизителността под формата на абсолютно обидни думи – в конкретния случай съответно „престъпник“, „мошеник“, „дърта курва“, неизискващи субективен критерий – съзнанието, което се констатирало имплицитно.

Практиката на ВКС след 1944 г., обхващаща два политически строя, съдържащи изисквания за различен национален мислене и ценностна система, обусловени от различни социално-икономически условия, бележи стабилност в понятиятата същност на унижителното съдържание. Например, в Р-812-56-I н.о. на \та се разглежда като умишлено унижение на достойнството на дадено лице, посредством неприлично отнасяне с него.

Необходимо е посегателството върху честта и достойнството да бъде с унижително съдържание. Пред съда стои нелепата задача да определи дали казаното или извършеното има таква съдържание. Липсата на наказателноправна дефиниция на „унижително съдържание“ не опростява задачата, защото обидата може да бъде нанесена в обществено приемлива литературна или придобила гражданственост форма, при която оценъчният признак да снижи идентификацията на извършеното като престъпно деяние.

В правната доктрина и правоприлагането често са използвана словосъчетанието „унижителна форма“ и се приема, че тя се изразява като оценъчно понятие на груби, цинични, непристойни, нецензурни като форма думи и действия. Приема се и че унижителната форма е оценъчно понятие, което се определя от съда с оглед на всички обстоятелства по делото. Застъпва се, че тази форма е факт, който съдът е длъжен да установи и изясни по делото на базата на събраните доказателства, съобразявайки и утвърденият в обществото обществен морал. Изложеното обаче има и обоснована контратеза : не може форма да се определя чрез същата форма; какви ще са решението или присъдата на съда без мотиви; и с вежливо общуване и фалшива любезност и искреност може да бъде нанесена обида.

Неслучайно законодателят не използва в чл. 146, ал. 1 от НК терминът „унижителна форма“. Струва ми се, че по-правилно би било да се приеме, че унижително е съдържанието на инкриминираните действия, а формата е средството, начинът за реализиране на съдържанието. В такъв случай между тях е налице взаимовръзка и взаимно допълване. Формата е външното изразяване на съдържанието, което се материализира чрез първата.

Ако не разделим форма от съдържание ще се получи своеобразна двуформеност на обидата. Същата ще бъде и в унизителна, и примерно, в устна форма.

Унизителността на съдържанието на инкриминираните действия се формира от три компоненти. Първата от тях е социалния еталон на общуване и превишаващи неговите предели неосъответни му думи и обикновени словосъчетания, изображения, жестове, физически допири. Тази несъответност може да бъде недопустима, сравнително допустима и допустима. Недоустима е бруталната профанизация на изказа чрез инвективна лексика и публично отречени жестове със сексуален смисъл. Сравнително допустима е тази, която използва битовия жаргон, сленг и просторечие, най-често в булевардната жълта преса. Допустима е тази с езотерично съдържание и по-ограничен обхват, например затворническият жаргон, прякори, жестове. Този компонент определя унизителността от обективна страна.

Вторият компонент е степента на възприятие у дееца към изразената лично от него персонализирана негативна оценка.

Третият компонент е степента на възприемане на унизителното съдържание лично от обидения.

В тази триада приоритет има първият компонент, защото чувството на унижение може да възникне в хора, които се засягат на литературни сравнения : „с крака на газела“, „с лебедова шия“ или пък се чувствата унизени от епитет с незначително негативно звучене, например „глупчо“. Но напълно е възможно и обратното: посочените примери да не се възприемат от обидения като унизителни, а това да е само във възприятията на дееца.

Вторият компонент е по същество предаване, насочване на унизителното отношение към обекта на посегателство. Тя предпоставя третия компонент, а именно евентуалното възприемане на унизителното съдържание от пострадалия. При това преходът от предаването към приемането му не следва да бъде формален. Не следва да се приема, че тази дума или израз, или жест, или изображение, или физическо съприкосновение, са с абсолютно обидно съдържание, че те представляват безусловна нецензурност или вулгаризъм. Анализът следва да обхваща реди-

ца обстоятелства: какъв е контекстът на казаното или написаното, на извършеното, пред какво обкръжение и в каква ситуация е осъществено деянието, има или съвпадение или разминаване на възприятията на деец и обиден. Както сполучливо отбелязва проф. Н. Долапчиев: „няма да има обида в оня случай, когато за благодарност някому, е казано „мерси“, а той взима чуждата дума за обидна и отвърща разсърдено: „мерси на теб, на майка ти и на баща ти!“ (Долапчиев 1943: 143). Посочената взаимовръзка обуславя защита на унизените чест и достойнство чрез реализация на наказателна отговорност по отношение на извършителя на обидата. Липсата обаче на процесуална активност от обидения да реализира правата си по реда на частното обвинение разкъсва триадата, правя я юридически безпредметна и припомняйки си още веднъж казаното от проф. Б. Велчев става „безразлична за наказателното право“ (Велчев 2015: 106).

Утвърденият в българското общество нравствен правов ред изисква отношения, основани на взаимно уважение. Грубостта, неучтивостта, недоверието, неоснователното съмнение към личността, не са обаче достатъчни сами по себе си да ги обосноват като проява на обида в наказателноправен аспект. Необходимо е крайно отрицателно – „унизително“ съдържание. За да е налице обида трябва да е налице крайна, изключително отрицателна оценка на потърпевшия. Същата е необходимо дълбоко да засяга самолюбието, самооценката на последния. Това и определя неговото унижение. Затова заявлението към пострадалия, че е „лишен от дарба художник“, което не съдържа обръщение с тези характеристики, не следва да се разглежда като унижително.

Но дали крайната негативна оценка не може да бъде дадена и в друга форма, например, прилична такава? Нормите на чл. 146 от НК и чл. 148, ал. 1 от НК не съдържат като формализиран и изчерпателен критерий способ за реализиране на унижителното съдържание. Този способ може да бъде от най-разнообразно естество и мисля, че не е задължително да бъде в неприлична форма. Имплицитността не лишава от съставомерна обективност унижителното отношение към другото.

Вероятно законодателят би могъл да постави някакви формални граници на унизителността за да не се допусне излишна квалификация на обидни действия с малозначително съдържание или за да се установи наказателноправния баланс на моралните норми чест и достойнство с допустимата от тях комуникативност. Това би преодоляло и нееднозначната съдебна практика. Защото, например, една битова обида може дори да бъде демонстрирана в учтива форма, въпреки унизителната насоченост. Изрази като „Уважаеми г-н К., вие сте незавършен интелектуалец“, „Драги колега, вашият мащабен и сериозен научен труд е като развлекателен художествен роман“, „Тази картина Ваша ли е или е детска рисунка“ не ги лишават от обективизираното от правната норма поведение, нито от субективното отношение към него.

Унизителното съдържание няма дефиниция в НК на РБ. То следва да се тълкува като противоречаща на правилата на общоприетото приличие и морал отрицателна оценка на личността на пострадалия, унижаваща честта и достойнството му. Това най-често се постига чрез крайни цинизъм, пренебрежение, грубост, вулгарност, неучтивост, язвителност, ироничност, просторечивост. Често в съдебната практика унизителното съдържание се определя като „цинично, вулгарно, грубо, непристойно, нецензурно“. Според ТР (Български тълковен речник 1973: 1093) терминът „цинизъм“ означава безсрамие, груба откровеност, нахалство и се приема в съдебната практика като нагло поведение или отношение, изразяващо се в пренебрежение към моралните норми. Като негови синоними можем да посочим – нецензурност, безочливост, безсрамие, вулгарност, грубост, наглост, нахалство. Все термини с противоположно съдържание на понятието „приличие“ разгледано като общоприето правило за поведение, спазване на установените нрави и обноски, на установения етикет, вежливост, учтивост, пристойност, етика, добро държане. Индивидуализирането на неприличието, непристойността в наказателноправен смисъл има своето историческо развитие в зависимост от съответната епоха и национално-характеровите особености на българина. Вулгарното поведение към някого обаче не е напълно идентично като съдържание с непристойното,

неприличното, унижителното поведение към някого. Обхватът на първото често пъти е с по-тесни параметри, които могат и да нямат пеналистично съдържание. Първото представлява груб изказ – изрази или думи, недопустими в официалния речник, без да е наложително преследването на агресивната цел на унижението. Употребяващият вулгаризми може да ги използва като заместител във фразеологията или да не отдава значение на употребата им. Затова вулгарността в общуването все още не представлява обида. Тя ще бъде реализирана при унижителното обръщение.

В същия поток на мисли в съдебната практика внимателно следва да се употребява думата „груб“. Обикновено в делата за обида той съпровожда понятията „унижително съдържание“, „нецензурни думи“, но не ги синонимизира. Груб, грубо е това, което е представено в явно неучтива форма, противоречаща на допустимото. Доколкото всяка ругатня, псувня, нецензурни изкази, поначало съдържат обидни думи, то грубостта не представлява признак, характеризиращ категорично обективната страна. Затова следва да приемем, че унижителното съдържане има оптимални граници. Обективната характеристика обхваща особено унижителни оценки спрямо пострадалия, действия на дееца, грубо нарушаващи правилата на приличието, силно упрекнати от самооценката на адресата. В същата не се включва оценката, мнението или констатацията за деловите или професионалните или отрицателните качества на последния или тяхната квалификация, при липса на унижително обръщение.

Съдебната практика определя два критерия при оценката на унижителното съдържание независимо от способите за обективизирането му. Субективният критерий включва съзнание и възприемане от пострадалия, че насочените към него думи и действия са унизили честта и достойнството му. Преценката му трябва да бъде отрицателна, изразяваща неговото категорично несъгласие, огорчение, отвращение, негодувание, недоволство, противопоставяне на извършеното, отричане на реализираното спрямо него поведение. Ако такава оценка липсва поради естество и типичност на среда, субкултура или комуникация, субективният критерий не е налице. Затова и субективната природа на престъ-

плението обида го характеризира като такова от частен характер, при което помирението води до прекратяване на делото.

От друга страна субективното възприятие на унизителното отношение поражда и други въпроси. Например, обиденият може да бъде свръхчувствителен към себеоценката си. Надценването на самия себе не обективира съставомерност на обидата. Няма нищо противоположно ако неотличаващ се с дарба, талант или по-големи способности човек, който счита себе си за нещо повече от действителното, бъде наречен обикновен писател, художник, спортист, артист, търговец и т.н. Същото важи и ако адресатът на обидата е идентифициран към отрицателната оценка за себе си. Тоест, субективният критерий не е достатъчен да обективира обидата.

Тази недостатъчност ще бъде проявена и в случаи на неестествено преувеличена обидчивост на адресата. Последният може да има неправилно и неоправдано от гледна точка на ситуацията и средата субективно възприятие на проявено към него унизително отношение. Например, при игра на табла, единият играч мисли дълго и играе много бавно. Другият му казва: „С., играй по-бързо! Много се туткаш, много си пипкав.“ Първият играч завежда дело за обида, проявявайки болезнено възприемане на казаното. Унизителност, на казаното, обаче липсва.

Субективният критерий още веднъж ще бъде недостатъчен и ако едни и същи обидни думи към различни лица бъдат възприети различно като унизителни или неунизителни. Наричането, например, на две жени „уличници“ може да доведе до обида само на едната от тях.

Субективният критерий за пореден път ще бъде недостатъчен ако унизителните действия са под формата на шега, при която предаването – възприемането на съдържанието няма да повлияят нито на обществена оценка, нито на самооценката.

Съдържанието на обективния критерий е обхванато от рязкото противопоставяне на унизителните действия на утвърдените морални норми в обществото, разглеждани като единство на специфично национални обичайни правила на общуване и наднационално признание на всяка една отделна личност.

Невъзможно е изолираното съществуване на тези два критерия. Невъзможно е липсата на който и да е от тях. В противен случай би се стигнало до правен извод за несъставомерност на извършеното, поради липса на обективния признак „унизително съдържание“. Това съдържание представлява обхващане на субективните негативно-психологически възприятия от безусловните нравствени критерии на социума. Затова самооценката на пострадалия за унизените му чест и достойнство, проявата на субективния критерий, подлежи на съдебна преценка дали извършеното е несъвместимо с изискванията на обществения морал.

В съдебната практика унизителното съдържание, реализирано чрез слово има значително по-голямо проявление в сравнение с това, обективирано чрез други действия – жестомимика, чрез изображение, чрез неприемливи физически допири, чрез слабо изразена физическа агресия, непредизвикваща лека телесна повреда с разстройство на здравето и т.н. Обективният критерий налага внимателна преценка на извършеното. Законсьобразният и справедлив съдебен акт изисква изследване на характер на отношения между обиждащ и обиден, интонация на произнесеното, смисъл, а често пъти и контекст на изказаното, социално значение на извършеното. А това не винаги ще доведе до еднакъв резултат.

Например, двама съседни се скарват и единият нарича другия „петел“. С оглед на казаното по-горе е възможна констатация за обективирано съставомерно поведение под формата на обида. Но възможен е и правен извод, че думата „петел“ буквално означава птица и се използва в цензурната разговорна реч и литературата. С нея не се нарушават общоприетите норми на приличието и нравствеността.

Използването на ругателна лексика, съдържаща названия на полови органи и сношения, също се определя нееднозначно. От една страна, тя се определя като неприлична, непристойна, нецензурна, имаща унизителен характер. От друга страна, се приема, че тя макар да представлява инвективна лексика, няма абсолютно определена насоченост в редица случаи. Тоест не би следвало да се приеме безрезервно, че има табуирана инкристи-

нираност. Например в циничния изказ: „През х... ми е, как си вършиш работата“ липсва обидно съдържание, тъй като няма отрицателна оценка към личността, а безразличие към извършваната от тази личност дейност. Тоест неприличие и нецензурност все още не означава унизителност.

Изискването съдържанието на обективизираното съставомерно поведение да е унизително често се синонимизира с нецензурно такова. Чувствителността и „сензационността“ на ситуацията обаче може да доведе до правна преценка на думи, имащи едновременно положително и негативно, неприлично, унизително значение. Това второ значение измества като придобила гражданственост употреба първото значение. Например: балък – риба; лапни шаран, наивен човек; мангал – железен или керамичен съд, в който се поставят разгорени въглища за отопление; мангасар, презрително-обидно за циганин; човек с тъмен цвят на кожата; остаряло – непрокопсаник, хаймана; миндил – престилка на женска носия; хартиена кърпичка; мръсен парцал; кърпа за завиване на хляб; нещо малко, дребно; нечистоплътна, разхайтена, лека жена; проститутка, уличница. Новият изказ до такава степен измества предишното звучене, че ретроспективно участниците в комуникативните ситуации не са наясно с етимологията и езиковото значение.

В други случаи думи с цензурно и зооморфно значение: патка, мишка, пор, кокошка също могат да бъдат обидни. Ако за широката публика съчетанието им с личното име на лицето, за което се отнасят има унизително съдържание, то за криминалната субкултура и жаргон те са изгубили пренебрежителния си характер.

Несъставомерно ще бъде и публично изказване, съдържащо негативна критика и отрицателна характеристика на личността за негови социални или професионални прояви, в което бъде употребена дума, фраза, сравнение. „Общува с колежките си като жиголо“, „флиртува като проститутка с клиенти“, „противопоставя се на колектива като магаре на мост“, не съдържат обсцентна лексика, нито следва да бъдат разглеждани като инвективна такава. В този случай употребените думи „жиголо“,

„проститутка“, „магаре“ са литературни, служат и са насочени към оценка или мнения за професионални и социални изяви на адресата, а не към унизяване на неговата чест и достойнство.

Затова при квалифицирането на унизителността не следва да се ограничава съдебната инстанция към формално отнасяне на изказа като към някаква категория официално нецензурни термини, а да се обръща внимание на смисъла, който е вложил в него деецът и който е възприел обиденият. От значение ще бъде контекстът, ситуацията, средата. И едната и другата страна трябва да възприемат казаното като унизително. В противен случай думи като „крава“, „мошеник“ и т. н, съдържащи литературно приличие, но откъснати от целта да се засегне честта и достойнството, биха получили неоправдана от гледище на наказателноправната норма санкция. Невъзприемането на този подход, независимо от широката гама на субкултурата, не води до елиминиране на обективния критерий. Така съдът, ръководейки се от обективния критерий, преценява субективните възприятия на деец и пострадал, за да констатира факта на унизителната оценка. По мое мнение следва да се извърши внимателен анализ на обценната лексика като способ за унижаване на човешката чест и достойнство. Положителният отговор на този въпрос ще квалифицира деянието като обида. Възможен е и друг подход, а именно законодателят да формализира обценната лексика като признак от обективната страна. Това би помогнало за избягване на различно тълкуване, предвид и факта, че няма законово изискване унизителното съдържание да е и правдиво такова.

Унизителността в словесната обида се проявява чрез инвективна лексика (*investiva oratio*) – вербална агресия, унизителна лексика, ругателна реч. Употребява се с цел да се обиди адресата и като съдържание обхваща думи и изрази, противоречащи на установените морални норми. Включва клетви, псувни, ругатни, жаргон, сленг, диалекти, просторечие, както и литературни думи и изрази.

Това е оценъчна и емоционална лексика с унизително съдържание. За нея няма шаблон. Възможно е да бъде проявена и в контекста на казаното, но може цялостният изказ да неутра-

лизира негативното ѝ въздействие. За да бъде характеризирана като оскърбителна фразеологията трябва да е груба, вулгарна, нецензурна, злонамерена (злословна). Следва да има конкретен оскърбителен характер самостоятелно или в контекста. Персонализираната употреба на инвективната лексика има унизителен характер, защото демонстрира възможност за комуникация с пострадалия без спазване на културата в общуването. Например „Няма ли да си размърдаш задника?“.

Насочената злонамереност може да е адресирана до пострадалия, например, със зловредни думи – животно, изрод и т.н. Те намаляват самооценката на адресата, защото по този начин деецът си присвоява по-висок статус от този на обидения; поставя пострадалия в положение на провинил се в дадена ситуация; формира в обкръжението (при елемент на публичност) оценка за неадекватност на поведението на обидения; посочва личната неприязън към потърпевшия; провокира възможност за ответно нарушаване на нормите на общуване.

Според едни руски автори конкретно персонализираната употреба на нецензурна лексика като част от инвективната такава би могла да бъде разгледана като цинично наименование на мъжки полов орган, на женски полов орган, циничен изказ за полово общуване, груб изказ за жена с леко поведение и производните на изброените. С последното други руски автори изразяват несъгласие, като според тях ако тази подкласификация на нецензурните думи се приеме, то такива като „педал“, „боклук“, „мърша“ биха били приети за прилични. Според И. А. Саженин, тя е обхваната от параметрите на етичните и морални норми, проявени в конкретната ситуация, статуса на участниците в нея и ситуативното им поведение, тяхното възпитание, култура на общуване, битовите традиции и негласните правила на социума, целта на фразата (Саженин 2016: 331–338).

За да квалифицираме казаното като унизително за честта и достойнството на първо място трябва да установим, че се касае за изречена, написана, показана чрез картинно изображение или жест, чрез други действия, персонализирана негативна характеристика. Тя представлява отрицателна оценка, мнение,

дори предположение за адресата ѝ от гледна точка на здравия разум и на установения в обществото морал, защитен от наказателноправната норма. Тази отрицателна характеристика е с неодобително естество, изразено както самостоятелно, така и чрез контекста на фразата. Възможно е думите „хомосексуалист“ или „проститутка“ да имат изказ на лична неприязън, омраза. „Ти си педераст, хомосексуалист, гей, мошеник, крадец и т.н.“ или „Ти си проститутка, уличница, курва, измамница, убийца и т.н.“ могат да представляват нецензурна реч под формата на ругатня, имаща емоционално-негативистичен заряд на лична основа. Използваните епитети са с непряко значение, тъй като са израз на презрение към личността, а не към означението на аморалната дейност, която същите изразяват и която е забранена от закона. Ако в контекста тези думи са употребени в прякото им значение с осъждане на неприето от обществото поведение, то тук нямаме уронване на престижа на лицето чрез негативистична личностова оценка. Последната представлява субективната гледна точка и отношение към някого без оглед и изискване за истинност. Тази отрицателна оценка може да бъде опровергана чрез противопоставяне на факти. Същото е и при отрицателното предположение, където унизителността се изразява чрез вероятно, евентуално, хипопетично наличие на отречени от обществото личностни характеристики. Въпросът на отрицателната оценка на обидения действително поражда трудности. Защото ако кажем: „У. е абсолютен престъпник“ ние изразяваме своето презрително отношение към адресата на изказа, като квалификацията му е с непрякото значение на епитета. Ако същото изречение е в контекста на извършено от У. неправомерно деяние въпросът е фактолого-терминологичен, касае прякото значение на епитета и е свързан с изискванията от гледна точка на етичните норми за съдържание на изказа. Това може да обуслови констатация за липса на субективния критерий. Принципно комуникативните ситуации не създават проблем в горепосоченото разграничение. Ако текстът е писмен е от значение дали същият има информационно-делови, информационно-публицистичен или художествен характер. В последния случай в написаното или няма обида, или същата е с

незначителен интензитет, тъй като доминира експресивността на изказа, а не негативната личностова оценка.

Негативната оценка може да бъде изразена чрез нормативна или ненормативна лексика. Първата е формирана от литературната и разговорната лексика и фразеология, поради което се явява допустима в общуването от гледна точка на моралните норми. Литературната лексика е еднакво уместна и в писмената, и в устната реч. Разговорната реч е с по-тесни предели. Тя е уместна в неформалното общуване, сравнително приемлива в официалното общуване и чужда в писмената реч. Но отново следва да се подчертае, че тези характеристики на разговорната реч не я противопоставят от гледна точка на наказателното право на моралните норми и на стандартите на социалния еталон на общуване.

Характеристика на ненормативната лексика и фразеология е нейният предимно устен характер, недопустима или частично допустима в употребата ѝ предвид изискванията на моралните норми. Частичната ѝ допустимост се определя от нейната условна уместност между членове на определени групи с оглед на начин на живот, интереси, професия и др. характеристики – възрастови, териториални, професионални социални, при които е налице неформално общуване. Част от ненормативаната лексика обхваща жаргона, сленга, просторечието. При тях е налице коментираната частична допустимост. Сленгът и жаргонът, без да се спираме на лингвистичните им особености, често пъти се разглеждат като синонимни понятия, които се определят като социален говор. Сленгът е по-специализиран говор, докато жаргонът служи най-вече за експресивна номинация на предмети и явления. Изказните средства понякога са неразбираеми за обкръжението – хакерски, затворнически, войнишки, занаятчийски, журналистически и т. нар. сленг и жаргон. Например, тарикат, парче (за лице от женски род), олдтаймър (за изостанал от времето човек), баровец, гепач и т.н. Просторечието е занижена стилистично-непринудена реч, даваща груба характеристика на предмети, хора, явления, отклоняваща се от литературните норми. Например, цици, чичка, отворко, обръщение на „ти“ към непознати и т.н. Разнообразието при сленга, жаргона и просторечието е неизчерпаемо. При тях

степената на унижението, насочено към другото макар и представено в експресивна форма чрез чуждици, новообразувани или преосмислени думи, със съкратени думи, е с нисък пеналистичен потенциал, тъй като самата употреба е по-скоро израз на недостатъчно висок интелект и недостатъчно ниво на култура на общуване и няма негативистична адресна насоченост за унижаване на конкретна чест и достойнство. Богатството на езиковия фонд обаче не елиминира при употребата им унижително тяхно съдържание при определена комуникативна ситуативност.

Инвективната лексика – клетви, ругатни, псувни, цинизми, нецензурни епитети, квалификации и сравнения, е абсолютно обществено неприемлива. Например, „Господ да те убие“, „Да ти се не види и чукундуря, кретена, идиота и т.н.“, псувни на майка и други роднини на адресата, „гъз“, „лайно“, „курва“, „юрдечка“, „мошеник“, „измамник“, „крадец“, „като пате в кълчища“, „като слон в стъкларски магазин“. Безадресната ѝ употреба е признак на малокултурие и липса на възпитание. Безадресността няма да е обида, а или ще има само негативен емоционален заряд, предизвикващ съжаление към речниковия фонд на дееца или ще реализира съставите на хулиганството. При липса на обективизирано съставомерно поведение под формата на хулиганство безадресната употреба на инвективна лексика в определени комуникативни ситуации на създалата ги микросреда не предизвиква интереса на наказателното право. Адресната ѝ насоченост ако е с негативна оценка обуславя правен извод за унижително засягане на честта и достойнството на потърпевшия. Употребата ѝ е абсолютно недопустима нито в писмената, нито в устната реч. Интересен пример дава Ив. Стоянов (Стоянов 1961: 25). Същият сочи Р-657-51-III-I, съгласно което ВС не е „възприел възраженията на подсъдимия, че е прост човек, касапин, и в обикновените си разговори употребявал „марш от тука бе, лайно“, поради което не е имал намерение да обижда пострадалия. Независимо каква е средата, в която живеят деецът и пострадалият, и по какъв повод са казани тези думи и епитети, винаги ще е налице унижаване на достойнството и честта на засегнатия“. Ако обаче адресната насоченост е с положителна оценка: „Ах, да ти еба майката, какъв

невероятен професионалист си“, то тя не обуславя съставомерност на деянието.

Оскърбителната, тоест инвективната лексика на практика е с неизброимо съдържание. Конкретно адресираните непристойни оценки, асоциации, квалификации, в определени случаи – принижаването на лексиката и фразеологията, циничната натурализация, речевата реализация на сленга и жаргона, представляват по своята правна природа отричане на личността на техния адресат. Те са насочени да го унижат, опозорят, оскърбят.

Инвективната лексика се проявява в различни направления:

– Определителни ярко експресивни епитети с публичистично-книжовен характер, съдържащи негативна оценка на обществено-осъдителна дейност или позиция – ренегат, англофоб, расист, антисемит, предател и т.н.

– Негативна и социално неприемлива от гледна точка на обществото или на част от него квалификация на поведение, постъпки, дейност, занятие – проститутка, подлец, измамник, пресъпник, крадец и т.н.

– Зоосемантически метафори с негативно-оценъчно съдържание – животно, патка, кучка, плъх, мишка, овца, гарга, кобила, пръч, коза, свиня и т.н.

– Ругателна лексика – Простак, идиот, мизерник, негодник и т.н.

– Евфемизми (думи или изрази, които се употребяват вместо други, неудобни в дадена ситуация, или груби, неприлични) – вместо идиот – човек с метални увреждания; вместо проститутка – златотърсачка, жена с разпуснато поведение и т.н.

– Табуирани пейоративни думи с дерогативно значение (думи, изразяващи силно омаловажаване и презрение) – психясал, изперкал, шантав, изкукал, олигофрен, шунда, вагина, педал, чернилка, мангасар и т.н.

– Оказионални термини, създадени чрез игра на думи – с унизително–умалително съдържание чрез добавяне на наставки – фашаги, комуняги; негативно оценъчни каламбурни образования – дупетати, прихватизатори; метафорични словосъчетания – политическа проститутка и т.н.

– Цинични фразеологизми и жаргонизми – пука му на черупката; този е башка луд; прави се на две и половина; прави се на тъпа; дреме му на шапката, на оная работа; ритна камбаната; хвърли топа; на баба ти на хурката; де го чукаш, де се пука и т. н.

– Презрително-интонационна с преносно значение квалификация на професия или занятие – за учителя – книжен плъх, за художника – драскач, за лекаря – месар, касапин и т.н.

– Думи със силно експресивно-негативистичната семантика – гадина, чудовище и т.н.

– Презрително самоуподобяване с адресата на обидата, при което несъставомерното самоунижение се противопоставя на съставомерното насрещно унижение – Ти си такова животно и мръсник, какъвто съм и аз.

– Просторечие – тъпанар, кукундзел, кифла и т.н.

– Псувни – на майка, роднини, господ бог, копулация и т. н.

Вулгарната – обценната лексика (*obscenus* – лат. – непристоен, разпътен, безнравствен) е част от инвективната лексика и има за основно предназначение като реализация на фразата да оскърби, унизи, принизи адресата си. Тя е ненормативна лексика и е абсолютно недопустима. Вулгарната лексика е тази, при която се използва груба и цинична стилистика, игнорираща културата на общуване. Тя включва още и част от нецензурната реч, която се характеризира с морално отречена силна експресия на фразата, изразяваща негативна емоционалност и отрицателна оценка към адресата. Вулгаризмите имат просторечива терминологична насоченост и определят неприемлива комуникативна ситуативност. Затова вулгарното изразяване към някого е почти винаги с унизително съдържание, дори да е използвана умалителна форма за това. Например, ако наречеш някого „задник“, че е „мутра“, „припикано мушкато“, че се е „изсрал на метеното“, „курвичка“ и т.н. Част от вулгарната лексика се състои от словопроизводни на термини, описващи мъжки полов орган, женски полов орган, сексуален акт. Речевата агресия в последната е с обидно съдържание под условието на нейната десемантизация в случаите на употреба за психическо разтоварване на говорещия, в опита му

да направи изказа си по-емоционален, или за запълване на паузи и междуметия при общуването.

Вулгарната – обценната лексика намира място както в битовата речева ситуация, така и в средствата за масова информация. Но както бе отбелязано и по-горе вулгарното е само недостатъчна част на унизителното съдържание. Затова унизителното общуване включва освен непристойност на изказа, но и неговата персонализация. Публичната вулгарност без адресат няма наказателноправно значение към конкретното проявление на унижението.

Всички посочени разновидности съдържат негативна емоционалност, създаваща психическо напрежение между адресатите. Предаването-приемането ѝ като еднакво съдържание и различно схващане за конкретни чест и достойнство, дефинират унижението на последните. Разбира се, че към това следва да добавим създаването на нови речеви ситуации, пренасянето на бита в официалната сфера, обогатяването на езика с нови ненормативни лексикални единици – чужди и национални и комплицираното им навлизане както в ежедневието, така и нормативната комуникация. При употребата на унизителна лексика в съзнанието на обидения се наслоява огорчението от казаното. Без значение дали се касае за речеви фонд, дали се отнася за битови навици, за физически качества, за начин на живот. Като това не е критика с цел преодоляване на възприето битие, а целяно въздействие върху личната субективна самооценка, предизвикваща емоционално-негативна реакция на унизителните сравнение, оценка, квалификация, характеристика или нецензурна констатация на факт. С тях, последните, обиденият е несъгласен. Затова и битовото съдържание на унижението ще бъде изпълнено с юридически характеристики, когато психологическата реакция доведе до съдебно разглеждане на делото.

Нека си представим, че по време на разглеждане на съдебното дело подсъдимият, несъгласен с обвинението нарече присъствено прокурора „неграмотник, некадърник, простак, садист, касапин“, което е и записано в съдебния протокол. Дали това е основание за осъждане на обвиняемия от прокурора по заведе-

но НЧХД за обида? А дали това не е обида, а е лична оценка за професионална некомпетентност и морална ограниченост на прокурора?

Разбира се, че с последното не можем да се съгласим. Прагът на елементарната битова и правна култура е преминал. Емоционалната доминанта има пеналистично измерение. Тя не е житейска обосновка на собствена защитна позиция, нито на демонстрирано субективно намерение да се привлече вниманието на съда към предизвикана от обидения негативна емоция, нито „вопъл“ срещу евентуална правна несправедливост. А дори и да бяха това, щяха да представляват мотив към обективизирано съставомерно поведение спрямо национален мироглед, защитен от наказателноправната норма. Безспорно е, че посочените нецензурни епитети са част от отречената от моралните норми неприемливост на изказа. Особено в комуникативни ситуации, изискващи регламентирано поведение. Епитетите са с рязко негативно съдържание и характеристика. Дори преносното значение на някои от тях – касапин, или езиковото преувеличение – садист е лишено от логика. Те са с конкретен, възприел ги адресат. Употребата им е с обективирана публичност, с проявена едновременно устна и писмена форма. Като част от инвективното разговорно просторечие те освен, че нарушават правилата на приличието, но и снижават обществения статус на адресата и унижават професионалното му достойнство и чест.

Унизителното съдържание може да се изрази и в най-разнообразни действия. Такива например, могат да бъдат физическите въздействия, неизискващи или изискващи контакт между деец и пострадал – заливането му с нечистотии; наплюване; пренебрежителни леки плесници с или без причиняване на болка или страдание по различни части на тялото; събаряне на шапката; разкъсване или събличане на дрехата; повдигане на полата/роклята при жените; непозволена интимност – нежелани прегръдки или целувки, неприлични допири и опипвания до тялото; хващания, дърпания и скубания на различни части на тялото – за носа, ушите, косата и т.н. Част от тези действия имат насилствен характер. Ако унизителното въздействие върху пострадалия е

във вид на болка с малозначителна интензивност, изключваща обществената опасност на физическото насилие и насочеността на умисъла е само към унижаване на честта и достойнството, ще е налице основание за реализиране на наказателна отговорност само за обидата.

Разнообразните и неприличните допири до тялото на пострадалия – до интимни части, опипвания, неприлични прегръдки, нежелани и непозволени целувки, бихме могли да разгледаме като действия с унизително съдържание от сексуален характер. Защото с нея се накърняват в по-малка степен честта и в по-голяма степен достойнството на човека както в сферата на нормалното битуване в контактуването, така и в сферата на сексуалните отношения и се посяга на неговата психическа стабилност и нравствена безопасност. Разбира се, доминантата в съзнанието на извършителя е унижението на нравствената същност на пострадалия, а не посегателство върху телесната неприкосновеност на последния чрез способите на развратните престъпленията. В последния случай, дори тези действия да са осъществени само чрез психическо насилие, ще е налице косвено засягане на честта и достойнството, поглъщащо състава на обидата. Но да оспорваме, че сексуалната обидата не е проява на психическо насилие, е правно несериозно.

Нека да обърнем внимание и на една друга форма на унизително отношение, което има противоположен характер. И това е унижението чрез жест. То се осъществява чрез действие, извършено чрез неприлични комуникативни телодвижения. Те визуализират обценната лексика и най-често са с фалическа символика. Например, показването на среден пръст. Естествено, този жест трябва да бъде възприет и разбран от адресата. Жестомирното унижение, струва ми се обаче, че е с ограничено съдържание. Трудно бихме могли да си представим, че жест, показващ, че опонента ти не е нормален – завъртане на пръст или длан около главата има характеристиката освен на нещо друго от неуважително отношение. Обществената опасност на извършеното в този случай не засяга честта и достойнството.

Като проявление на унизителността чрез действие бихме могли да причислим и неприлични карикатури, шаржове, колажи, рисунки, които унижават себеоценката на адресата, който е изобразен на тях. Наказателни дела за обида чрез такива действия на практика са твърде рядко срещани. Публикувана съдебна практика по този въпрос е твърде малък дял в сравнение с делата за словесната обида. Особеното тук е, че унизяването, изпълващо състава на обидата, е неотделимо от художественотворческото изразяване, което прави предаването-приемането на негативната информация комплицирано, многопластово, нееднопосочно. Ето един показателен пример за това: „по делото Vereinigung Bildender Uunstler срещу Австрия сдружение на художници е управлявало галерия за съвременно изкуство. Организираната от него изложба е включвала колаж на публични фигури в сексуални пози. Сред фигурите е бил бившия генерален секретар на крайнодясната Австрийска партия на свободата (Freiheitliche Partei Ostreichs, FPO) – г-н Meischberger, който е бил изобразен гол, докато държи еякулиращия penis на бившия ръководител на FPO – г-н Haider, и еякулира върху Майка Тереза. г-н Meischberger се е снабдил с възбрана върху по-нататъшното излагане на картината на основание, че това е унижение на публичния му статут. Съдът намира изобразяването на г-н Meischberger за „донякъде възмутително“ и намира, че възбраната е била насочена към защита правата на другите. Но с малко мнозинство – 4 : 3 гласа съдът приема, че забраната е непропорционална. Прието е, че характерът на картината е „сатиричен“, а „сатирата е форма на художествено изразяване и социален коментар и с присъщите ѝ характеристики на преувеличение и изкривяване на реалността има за своя естествена цел да провокира и да предизвика вълнение“. Г-н Meischberger е бил само една от над тридесет публични фигури, изобразени в колажа, което е намалило степента на насоченото към него внимание. Още повече, че обидното изображение на тялото му е било изцяло покрито с червена боя – резултат от вандализма на посетител на изложбата, така че той не е бил ясно разпознаваем. Още повече, че възбраната е била непропор-

ционално широка и е обхващала всички бъдещи изложби, организирани където и да било. И забележете, особеното мнение на един от съдите: „Така както изключваме обидите от свободата на словото, по същия начин трябва да изключим от легитимното изразяване на творците обидни изображения, които подкопават репутацията или достойнството на други, особено ако са лишени от всякакво смислено послание и не съдържат нищо повече от безсмислени, противни и отвратителни образи, както по настоящото дело“ (Право 2015: 808–809).

От казаното дотук, можем да зададем въпроса: Коя юридическа характеристика доминира при обидата и я определя – нейната форма или нейното съдържание? Чл. 146, ал. 1 от НК ни подсказва отговора, защото няма конкретно изискване за форма. На следващо място, съдържанието, независимо от средството на изразяването му, не се изчерпва само с ругателни, нецензурни, вулгарни думи и действия. Вярно е, че битува житейско правило, че обидата е толкова по-цинична, колкото по-ограничен интелектуално е нейния автор. Но интелектуално-психологическата характеристика на субекта на обидата не е достатъчна да дефинира унизителността на съдържанието. Интелектуалецът също може да нанесе обида на опонента си чрез използване на художествено творчество или лингвистика с квазиприлично, но с едновременно с това – с унизително съдържание.

Посочените шрихи идват да покажат, че съдът не следва да подхожда формалистично, а да установи вложения и възприетия смисъл на казаното или написаното, изобразеното или извършеното, следвайки линията контекст – ситуация – среда. И това е така, защото разбирането, че унизителното съдържание е само нецензурното, схващано в широк смисъл, няма да доведе до правилното разбиране за съставомерността на обидата или пък ще направи защитата на честта и достойнството на обидения недостатъчно ефективна, без пълноценна реализация на целите на индивидуалната и генералната превенции.

БИБЛИОГРАФИЯ / BIBLIOGRAPHY

1. **Ников, Н. (1900)**. Ръководство по особената част на Българския наказателен закон, т. 1. София: Печатница на Иван. Г. Говедаров и С-ие, с. 564–566. // **Nikov, N. (1900)**. Rakovodstvo po osobenata chast na Balgarskiya nakazatelen zakon, t. 1, Sofia: Pechatnitsa na Ivan G. Govedarov i S-ie, p. 564–566.

2. **Фон Лист, Фр. (1939)**. Учебник по наказателно право. Особна част. София: Право, 1939. // **Fon List, Fr. (1939)**. Uchebnik po nakazatelno pravo, Osobna chast, Sofia: Pravo.

3. **Долапчиев, Н. (1943)**. Наказателно право. Особна част, т. 1. София: Придворна печатница. // **Dolapchiev, N. (1943)**. Nakazatelno pravo. Osobna chast, t. 1. Sofia: Pridvorna pechatnitsa.

4. **Ненов, Ив. (1956)**. Наказателно право на Народна република България. Особена част, т. 1. София: ДИ „Наука и изкуство“, с. 429–430. // **Nenov, Iv. (1956)**. Nakazatelno pravo na Narodna republika Bulgaria. Osobena chast, t. 1. Sofia: DI “Nauka i izkustvo“, p. 429–430.

5. **Стоянов, Ив. (1961)**. Отговорност за обида, клевета, побой по българското наказателно право. София: ДИ „Наука и изкуство“. // **Stoyanov, Iv. (1961)**. Otgovornost za obida, kleveta, poboy po balgarskoto nakazatelno pravo. Sofia: DI “Nauka i izkustvo”.

6. **Раймундов, П. (2009)**. Обида и клевета. София: Феня. // **Raymundov, P. (2009)**. Obida i kleveta. Sofia: Feneya.

7. **Манчев, Н. (1963)**. Престъпления против личността. София, с. 374–397. // **Manchev, N. (1963)**. Prestapleniya protiv lichnostta. Sofia, p. 374–397.

8. **Велчев, Б. (2015)**. Престъпления от частен характер, София: Сиела, 2015, с. 90–105. // **Velchev, B. (2015)**. Prestapleniya ot chasten karakter. Sofia: Siella, p. 90–105.

9. **Голубов, А. (1939)**. Наказателен закон. Текстове, законодателни материали, изчерпателен, книгопис, пълен сб. на съд. практика от влизането на закона в сила до 31 декември 1939 г. София. // **Golyubov, A. (1939)**. Nakazatelen zakon. Tekstove, zakonodatelni material, izcherpatelen knigopis, palen sb. na sad. Praktika ot vliزانeto na zakona v sila do 31 dekemvri 1939 g. Sofia.

10. **Обида и клевета (2005)**. Обида и клевета в практика на Софийския районен съд (съст. К. Калпакчиев, Е. Ангелова, Е. Папазян). София: Сиби, с. 11–20. // **Obida i kleveta (2005)**. Obida i kleveta v

praktikata na Sofiyskiya rayonен sad (sast. K. Kalpakchiev, E. Angelova, E. Papazyan,). Sofia: Sibi, p. 11–20.

11. **Саженин, И. А. (2016).** Унизителната форма на изказа: етика, лингвистика, право. *Лингвокултурология*. // **Sazhenin, I. A. (2016).** Unizitelnata forma na izkaza: etika, lingvistika, pravo. *Lingvokulturologiya*.

12. **Право (2015).** Право на Европейската конвенция за правата на човека. София: Сиела. // **Pravo (2015).** Pravo na Evropeyskata konventsia za pravata na choveka. Sofia: Siela.

13. **Български тълковен речник (1973).** Български тълковен речник (съст. Л. Андрейчин и др.), трето изд. София: „Наука и изкуство“. // **Balgarski talkoven rechnik (1973).** Balgarski talkoven rechnik (sast. L. Andreychin i dr.), treto izd. Sofia: Nauka i izkustvo.

14. **Синонимен речник (1994).** Синонимен речник (съст. Л. Георгиев, С. Вълкова). София: Тилиа. // **Sinonimen rechnik (1994).** Sinonimen rechnik (sast. L. Georgiev, S. Valkova). Sofia: Tilia.